

MPHTI 10.27.55

DOI 10.48501/5303.2023.86.77.008

Исмагулов А.Е.¹, Айтқазин Е.М.¹
Alikhan Bokeikhan University
Қазақстан, Семей
e-mail: askerbek_ismagulov@inbox.ru

МЕМЛЕКЕТТІК МҮЛІКТІ АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТҰРҒЫДАН ҚОРҒАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Мақалада мемлекеттік мүлікті азаматтық-құқықтық тұрғыдан қорғауды жетілдіру тетіктері мен қазына мүлкін басқарудың өзекті мәселелері қарастырылған. Ғылыми зерттеу әдістері қолданыла отырып тиісті ережелерге, материалдарға анализ жасалынған. Азаматтық құқық пен мемлекеттік басқарудың өзекті мәселелері бойынша ғылыми зерттеулерді жүргізу барысында мемлекеттік меншікті басқару саласындағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің сұрақтары жан-жақты талқыланып, нәтижелері ұсынылған.

Түйін сөздер: мүлік, мемлекеттік мүлік, мәміле, қазына мүлкін басқару, мемлекеттік басқару, мемлекеттік меншік, кәсіпорын

Исмагулов А.Е.¹, Айтқазин Е.М.¹
Alikhan Bokeikhan University
Қазақстан, Семей
e-mail: askerbek_ismagulov@inbox.ru

Некоторые вопросы гражданско-правовой защиты государственного имущества

Аннотация

В статье рассмотрены механизмы совершенствования гражданско-правовой охраны государственного имущества и актуальные вопросы управления имуществом казны. Проведен анализ соответствующих положений, материалов с применением методов научного исследования. В ходе проведения научных исследований по актуальным вопросам гражданского права и государственного управления всесторонне обсуждены и представлены результаты правового регулирования общественных отношений в сфере управления государственной собственностью.

Ключевые слова: имущество, государственное имущество, сделка, управление имуществом казны, государственное управление, государственная собственность, предприятие

Ismagulov A.¹, Aytkazin Y.¹
Alikhan Bokeikhan University
Kazakhstan, Semey
e-mail: askerbek_ismagulov@inbox.ru

Some issues of civil protection of state property

Annotation

The article discusses the mechanisms for improving the civil protection of state property and current issues of treasury property management. The analysis of the relevant provisions, materials with the use of scientific research methods is carried out. In the course of conducting scientific research on topical issues of civil law and public administration, the results of legal regulation of public relations in the field of state property management are comprehensively discussed and presented.

Keywords: property, state property, transaction, treasury property management, state administration, state property, enterprise

Қазақстан Республикасының Азаматтық
кодексінің 261-бабының 1-тармағына сәйкес,

егер мүлік оны иеліктен айыруға құқығы
болмаған адамнан өтеулі түрде алынып,

алушы мұны білмесе және білуге тиіс болмаса (адал алушы), мүлікті меншік иесі немесе меншік иесі мүлікті иеленуге берген адам жоғалтқан, не мұның екеуінен де ұрланған, не олардың иеленуінен бұлардың еркінен тыс өзге жолмен шығып қалған ретте ғана меншік иесі бұл мүлікті алушыдан талап етіп алдыруға құқылы. [1.]

Ал Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 3-5 баптарының тармақтарында жасалған мәмілені жарамсыз деп танудың салдарлары айтылған. Мәміле жарамсыз деп танылған жағдайда тараптардың әрқайсысы бір-біріне мәміле барысында алынған мүліктерді сол күйінде қайтаруға, қайтара алмаса (материалдық емес қызметтер, орындалға жұмыстар болса) оның оның құнын толық қайтаруға міндетті. Егер мәміле қылмыстық мақсатты көздеген болса, екі тараптан да қылмыстық пиғыл анықталса, онда мәміле бойынша олар алған немесе алуға арналған материалдық және материалдық емес дүниелер соттың үкімімен тәркіленуге жатады. Осындай мәміледен бір тарап қана пайда көрсе, екінші тараптан да да барлық дүниелер тәркіленеді. Егер қос тарап мәміле бойынша ештеңе орындамаған болса, онда мәмілемен қаралған, орындалуға жататын барлық дүниелер тәркіленеді. Егер тек бір тараптан ғана қылмыстық пиғылды көздеген мәміле болатын болса, онда ол алған дүниелер екінші тарапқа қайтарылып, содан кейін ғана ол тәркіленеді.

Алайда, іс жүзінде мәмілені жарамсыз деп танудың салдарларын анықтау барысында көп жағдайда сатып алушының жосықтылығы нормалары басшылыққа алынады. Содан барып пайда болатын қатынастарда белгісіздік туындайды.

Осыған орай, азаматтық айналымға тұрақтылық беру мақсатында, жосықты сатып алушы мәміле жарамды деп танылған жағдайда толық қорғауға ие болады. Дегенмен, бұл жерде үшінші тұлғалардың кесірінен заңсыз әрекеттерінің кесірінен мүлкінен айырылған екінші жаққа тең дәрежеде мемлекеттік қорғау құқығы ұсынылуы тиіс. Кінәлі адамды анықтап, одан залалды өндіріп алуға мүмкін болмаған жағдайда кепілдік қор құру арқылы, одан арнайы өтемақы төлеу

жолымен қол жеткізуге болады. Меншік құқығын тиімді қорғау болмаса, жосықты сатып алушының мүлкін виндикациялауға тиым салынған жағдайда меншік иелерінің меншік құқығы және өзге де заттай құқықтары бұзылады. Кепілдік қорлар болмаса, мәселен жылжымайтын мүлік саласында, заңсыз иеліктен мүлікті қайтаруға және мәмілені жарамсыз деп тану туралы талап арыз ұсыну салдарларын жоққа шығаруға болмайды.

Жоғарыда айтылғандарға орай, мәмілені жарамсыз деп танудың құқықтық салдарларындағы белгісіздікті жоюды және жосықты сатушыға қатысты реституция қолдануды дұрыс деп есептейміз. Мәмілені жарамсыз деп тану салдарларын анықтау барысында сатушының жосықтылығы туралы нормаларды қолданыстан алып тастаған жөн. Егер, үшінші тұлғалардың заңсыз әрекеттері кесірінен мүлкін жоғалтқан меншік иесіне тең дәрежеде тиімді қорғау болмаса, кепілдік қорлары арқылы шығынның орнын толтырмаса, меншік иесі айыпты тұлғадан залалын өндіріп ала алмаса (банкроттық, жеке тұлғаның өлімі, заңды тұлғаның жойылуы, жауапкершіліктен жалтару және тағы басқалар), мұндай нормалар пайдасыз.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы» Заңында бір-біріне қарама-қайшы келетін нормалар бар. Мәселен, мемлекеттік тіркеу нысандары туралы жалпы ережелерде жылжымайтын мүліктің тағдырын сипаттайтын міндеттемелер туралы нормалар жоқ, алайда тіркеу парағының құрылымында мемлекеттік тіркеудің мұндай нысандары көрсетілген (3 және 14 баптар). Осы орайда, мемлекеттік тіркеудің мұндай нысандары Қазақстан үшін өте өзекті және азаматтық айналым қатысушыларына меншік құқығындағы заттық немесе де басқа да ауыртпалықтар туралы мәліметтер беруімен қатар, әрбір жаңа меншік иесіне ауысатын міндеттемелер туралы да ақпарат ұсынады. Мысалы, мұндай міндеттемелер қатарына инвестициялық міндеттемелер, ренталық төлемдерді төлеу туралы міндеттемелер, жалпы мүлікті күтіп-ұстауға байланысты кондоминимум қатысушыларының қарыздары

жатады. Жоғарыда айтылғандар негізінде Қазақстан Республикасының «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы» Заңында жылжымайтын мүліктің тағдырын бақылауға мүмкіндік тудыратын мемлекеттік тіркеудің нысаны ретінде - міндеттемелерді қарастыру көзделуде. [2.]

Тәжірибеде көрсеткендей, шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындар акционерлік қоғамдармен және жауапкершілігі шектеулі серіктестіктермен салыстырғанда тиімсіздігін дәлелдеді (мысалы, тұрғын үй-шаруашылық кешенін қарастырсақ, мұнда акционерлік қоғамдар мен жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер белгілі бір уақытта қарыздарын жауып, пайда табуға кірісетін болса, дәл сондай қызмет атқаратын мемлекеттік кәсіпорындар қарыздарын жауып, пайда таппақ түгілі, керісінше қарызды қордалап жинап, шығынға батады). Мемлекеттік бюджет есебінен қаржыландыру мен басқару мөлдір емес, сыбайлас жемқорлыққа жол ашады, сондай-ақ, мемлекеттік кәсіпорындарға мемлекеттік органдар тарапынан қысым көрсетіледі, өзін-өзі ақтамайтын мемлекеттік мекемелердің қызметін бюджеттен қаржыландыру тиімсіз.

Мемлекеттік сатып алулар жүйесінде мемлекеттік кәсіпорындар үшін бәсекені болдырмайтын, экономикалық тұрғыдан жөнсіз, іс жүзінде акционерлік қоғамдар, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер мен мемлекеттік кәсіпорындар арасындағы бәсекелестікті бұзатын басымдықтар қаралған. Әрі ол бюджеттен ақша жымқыруға, сыбайлас жемқорлыққа қолайлы. Шаруашылық жүргізу жүйесінің өзі моральдық жағынан ескірген. Өйткені, нарықтық қатынастар болмаған, мемлекеттік мүлікті жекешелендіру мүмкіндігі жоқ, жеке кәсіпорындар саны аз, өтпелі кезеңде мемлекеттік кәсіпорындар үшін жасалған жүйе еді. Қазіргі таңда шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындар анахронизм ретінде, мүліктік айналымға, бәсекелестікке зиян келтіретін құрылымдар ретінде қарастырылуы тиіс. [3.]

Болашақта мұндай проблемадан түпкілікті арылу үшін шаруашылық жүргізу құқығынан мүлде бас тарту, сәйкесінше, шаруашылық жүргізу құқығындағы

мемлекеттік кәсіпорын тақылеттес заңды тұлғаның ұйымдастырушылық-құқықтық формасын болдырмау қажет.

Сонымен қатар, жедел басқару құқығы жөнінде де түпкілікті шешім керек. Өткен ғасырдың екінші жартысында бұл құқық теориялық тұрғыда мемлекеттік мүлікке мемлекеттік органдар тарапынан иелік ету, одан соң мемлекеттік мүлікті мемлекеттік кәсіпорын-ұйымдарға пайдалануға беру құқығын жүзеге асыруға қолданылды. Бұл жағдайда ең басты кедергі – өндіріс құралдарына жеке меншік жоқ деген қағида ұсталды. Ғылыми экономикалық процесс тоқтағаннан кейін, өндіріс құралдарына ешқандай жеке меншік болуы мүмкін емес деген қағида қатаң орнықты. Яғни, бұл тиым болмаса кез-келген мүлік кәдімгі азаматтық құқық институттарының негізінде қарызға, жалға, т.б. пайдалануға берілер еді.

Күні бүгін мемлекеттік мүлікті кәсіпорын-ұйымдарға кәдімгі азаматтық құқық институттарының негізінде беруге саяси тұрғыдан еш кедергі жоқ. Жедел басқару құқығы тек мемлекеттік органдарға (билік органдары болып табылатын мемлекеттік мекемелер) және лауазымды мемлекеттік тұлғаларға (Президент, Премьер, Бас прокурор, Бас санитарлық дәрігер, әкім және тағы басқалар) қатысты қалдырылды. Онымен бір мезгілде кез-келген білім, денсаулық сақтау мекемесі кез-келген коммерциялық емес ұйымға айнала алады. Ондай ұйымның мүлкі заңды тұлғалар туралы ережеге сәйкес меншік құқығына беріледі. Мұндай шарттар қазыналық кәсіпорындарға да қолайлы, өйткені заңды тұлға ретінде олардың да өз алдына дербес мүлкі, басқару органдары бар. Өрине, мемлекет қазыналық кәсіпорын-ұйымдарды басқару органдары арқылы да басқара алар еді. Бірақ, ондай жағдайда мемлекет қазыналық кәсіпорынның мүліктік режимін өзгертіп, мүлікті жеке меншікке беруі қажет немесе мұндай ұйымдастырушылық-құқықтық нормалардан бас тартып, жаңа формаларды жасақтауы, мүмкін коммерциялық емес акционерлік қоғамды қайта қалпына келтіруі керек. Себебі, ол форма білім, денсаулық сақтау ұйымдарына да, қазыналық кәсіпорындарға да бірдей үйлеседі.

Айтылған жайттар негізінде, жедел басқару құқығы туралы бөлімді қайта өңдеп, оны тек мемлекеттік органдарға қатысты қалдыру ұсынылуда. Дегенмен, қалай болғанда да жеке ұйымдардан бас тарту қажет, себебі жедел басқарудың табиғатының өзі мемлекеттік мүлікті басқаруды көздейді және жеке ұйымдарға тән емес.

Мемлекеттік заңды тұлғалар немесе мемлекеттің 100 пайыз акциясына ие заңды тұлғалар тарапынан міндеттемелік құқықтық қатынастарды қорғаушы, алынбай қалған пайданы өндіріп алу құқығы түріндегі «жұмыс істемейтін» механизм жұмыс істейтін пәрменді механизммен алмастырылуы мүмкін. Мысалы, мұндай механизмге орындау нысаны ретінде - ақша белгіленген жағдайда, міндеттемелерді орындамағандығы үшін нақты мөлшерде айыппұл және өсімпұл өндіріп алу жатады. Оған негіз болатын жағдай – мұндай айыппұлдың мөлшері алынбаған пайданың орнын толтыруға мүмкіндік береді және дәлелдеу үшін түрлі құжаттар іздемей-ақ сол соманы талап арызда нақты көрсетуге болады.

Алынбай қалған пайданы шығындардың құрамдас бөлігі ретінде іс –жүзінде дәлелдеу өте қиын, өйткені оның негізінде болуы мүмкін жағдай мен шынайы жағдайдың өзара арақатынасы жатыр. [4.] Оған қоса, алынбаған пайда, табыстың орнын толтыруды талап еткен жағдайда қарыз алушы алынбаған табысты алу мүмкіндігіне субъективтік тұрғыдан емес, объективті шынайылық тұрғысынан қарауы тиіс. Алынбай қалған пайданың мөлшерін дәлелдеу, анықтау қарыз алушының өзінің иығына жүктеледі, ол қарыз берушіден несие шартына сәйкес, белгіленген кестеге сай көлемде және уақытта қарыз алған жағдайда табуы мүмкін пайдасының мөлшерін дәлелдеп шығуы қажет. Яғни, өзінің талаптарын негіздеу үшін қарыз алушы дәлел ретінде тасымалдау, жеткізу, ғимаратты жалға алу, беру, тауарды өндіру және тағы басқа да келісімшарттарын ұсынуға міндетті (ҚР АҚ 350 бабының 4 тармағын қараңыз) және табыс алынбауының себебін қаржы беруден бас тартқан, міндеттемені орындамаған қарыз берушімен, мәселен банкпен байланыстыруы тиіс. Басқаша айтқанда, Қазақстан

Республикасының Азаматтық кодексінің 340-бабына сай, қарыз берушінің міндеттемені орындамауымен байланысты іс-әрекеті мен өзінің алынбай қалған пайдасының арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды дәлелдеп беруі қажет.

Қалай болғанда да алынбай қалған пайданың ықтималдық сипатын ескерген дұрыс. Сол себепті сот тәжірибесінде қарыз алушының қарыз берушіге алынбай қалған пайданы өндіріп беру туралы оң шешілген талап арыздар жоқтың қасы. Алынбай қалған пайданы өндіру туралы талап арыздарға қатысты сот істерін талдау көрсеткендей, соттар мұндай жағдайларда көбінесе істі қараусыз қалдырады немесе алынбай қалған пайданы өндіріп беруден бас тартады. Заңгерлер, соның ішінде судьялар айтқандай: «алынбай қалған пайда формасындағы шығындарды дәлелдеу белгілі бір дәрежеде қиын, себебі оның өзі негізінен болашақтағы шығындар болып есептеледі. Басты қиындық – болашақ шығыстардың қажеттілігі мен мөлшерін негіздеуге келіп тіреледі».

Күні бүгін Қазақстанда бұл мәселені қарастыратын Жоғарғы соттың нормативтік қаулысы деңгейінде құжат жоқ.

Ресейде сот тәжірибесі бар және алынбай қалған пайданы өндіру турасындағы талап арыздарды қарастыратын сот органдарының позициясы туралы нақты айтуға болады. Мәселен, Ресей Федерациясының Жоғарғы соты Пленумының және Ресей Федерациясының Жоғары Арбитраждық соты Пленумының 1996 жылғы 1 шілдедегі «Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің бірінші бөлімін қолдануға қатысты жекелеген сұрақтар туралы» №6/8 қаулысында алынбаған пайданың мөлшерін анықтау жөнінде бөлек ереже бар: «Алынбай қалған пайданың мөлшері, егер міндеттеме орындалған жағдайда қарыз алушы белгілі бір мөлшерде жұмсауы мүмкін шығыстарды ескере отырып анықталады» (11 тармақ).

Қазақстанда қазіргі таңда сот корпусы өкілдерінің өзі алынбай қалған пайданың мөлшерін анықтау барысында туындайтын сұрақтарды түсіндіру үшін жоғары сот органы тарапынан арнайы нормативтік қаулының қабылдануын ұсыныс ретінде айтып отыр.

Алайда, Ресейде жоғары сот органдарының нормативтік қаулысының болуына қарамастан, заңгерлердің өзінің шығындарын толтыру сұрақтарында күрделі мәселелер туындауда. Себебі: «уақытылы алынбаған қарыздан және өзіңнің шотыңда белгілі бір мөлшерде ақшаның болмауынан келетін өзіңнің шығындарыңды дәлелдеу мүмкін емес». [5.] Бұдан, Ресейде жоғары сот органдарының нормативтік қаулысының болғанына қарамастан, қарыз алушы тарапынан алынбай қалған пайданы өндіріп алу туралы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 9-бабымен кепілдік

берілген құқығын іске асыру да оңай емес.

Таяу жылдарда шаруашылық айналымына енгізілген «мемлекеттік активтер» ұғымының аясында мемлекеттік мүліктің осы бөлігін қорғаудың тиімді механизмдерін ойдастыру қажет. Мемлекеттік мекеме-кәсіпорындарды, мемлекеттің қатысы бар заңды тұлғаларды басқару мемлекет тарапынан қатаң бақылауды және сапалы жұмысты талап етеді.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. 27.12.1994
2. Гражданское право. Том. 1. Учебник для вузов (академический курс) / Ю.Г.Басин, М.К.Сулейменов. - Алматы: Изд. КазГЮА, 2000
3. К вопросу о понятии государственного имущества / Ю.Г. Басин // Юрист. - 2003. - № 8.
4. М.К. Сулейменов. Право и собственность в Республике Казахстан. - Алматы: Жеты Жаргы, 1999.
5. Каудыров Т.Е. Гражданско-правовая охрана объектов промышленной собственности в Республике Казахстан. - Алматы: Жеты Жаргы. 2001.

References

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. 27.12.1994
2. Гражданское право. Том. 1. Учебник для вузов (академический курс) / Ю.Г.Басин, М.К.Сулейменов. - Алматы: Изд. КазГЮА, 2000
3. К вопросу о понятии государственного имущества / Ю.Г. Басин // Юрист. - 2003. - № 8.
4. М.К. Сулейменов. Право и собственность в Республике Казахстан. - Алматы: Жеты Жаргы, 1999.
5. Каудыров Т.Е. Гражданско-правовая охрана объектов промышленной собственности в Республике Казахстан. - Алматы: Жеты Жаргы. 2001.

Сведения об авторах

Исмагулов Аскербек Еркинович

Почталық мекен-жайы: Индекс 071400, Семей қ., Абая көшесі 94

Лауазымы: Азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Alikhan Bokeikhan University, Семей қ.

Сот.тел: 87077050790

E-mail: askerbek_ismagulov@inbox.ru

Айтказин Ерлан Майданұлы

Почталық мекен-жайы: 071400, Семей қ., Абая көшесі 94

Лауазымы: Азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Alikhan Bokeikhan University, Семей қ.

Сот.тел: 87753993528

E-mail: aytkazin1805@mail.ru

Исмагулов Аскербек Еркинович

Почтовый адрес: 071400 г. Семей, ул. Абая 94

Должность: старший преподаватель кафедры гражданско-правовых дисциплин, Alikhan Bokeikhan University, г.Семей

Сот. тел: 87077050790

E-mail: askerbek_ismagulov@inbox.ru

Айтказин Ерлан Майданұлы

Почтовый адрес: 071400 г. Семей, ул. Абая 94

Должность: старший преподаватель кафедры гражданско-правовых дисциплин, Alikhan Bokeikhan University, г.Семей

Сот. тел: 87753993528

E-mail: aytkazin1805@mail.ru

Ismagulov Askerbek

Mailing address: 071400, Semey, st. Abay 94

Position: senior lecturer of the Department of Civil Law Disciplines, Alikhan Bokeikhan University, Semey city

Cell phone: 87077050790

E-mail: askerbek_ismagulov@inbox.ru

Aytkazin Yerlan

Mailing address: Index 071400, Semey, st. Abay 94

Position: senior lecturer of the Department of Civil Law Disciplines, Alikhan Bokeikhan University, Semey city

Cell phone: 87753993528

E-mail: aytkazin1805@mail.ru